

De Nieuwe Begraafplaats aan de Zutphenseweg te Lochem 1929 - ...

Drs. W.J. Nijenhuis-ten Arve, tuin- en landschapshistoricus

Het thema van de landelijke Open Monumentendag 2012 op 8 en 9 september is *Groen van Toen*. Men denkt in eerste instantie bij dit thema aan historische tuinen en parken bij buitenplaatsen. Vooral omdat 2012 ook het *Jaar van de Buitenplaatsen* is. Het ligt ook voor de hand aandacht te schenken aan landgoederen, villaparken, particuliere tuinen uit het verleden, vaak aangelegd door beroemde tuin-, park- en landschapsarchitecten. Waar men meestal niet aan denkt, zijn begraafplaatsen. Daarvan zijn er in Lochem drie: de Oude Begraafplaats aan de Zutphenseweg, wel vaker belicht, de Joodse begraafplaats even verderop aan dezelfde weg en de Nieuwe Begraafplaats ook aan de Zutphenseweg. Deze laatste trok mijn speciale aandacht. ‘Wat is de historie daarvan?’ vroeg ik me als nieuwkomer in de gemeente Lochem af.

Erlangs rijdend in de vroege zomer werd en word ik getroffen door een lange, dubbele haag van bloeiende rododendrons, waarachter twee ingangswegen zijn, die leiden naar een ingang van wat bij nadere beschouwing een begraafplaats blijkt te zijn. Verscholen achter deze dubbele hagen ligt een rietgedekt stenen poortgebouwtje, dat uit twee gedeelten bestaat, met in het midden een toegangshek in Art Deco, met daarop de tekst: *Pax Ex Euntibus*, wat *Vrede met hen die zijn heengegaan* betekent, en zes gestileerde gedoofde en brandende fakkels, de dood en de wederopstanding voorstellend. Dit hek verschaft begrafenistoeten toegang tot de begraafplaats. Op elk van de gevels aan de voorzijde van de poortgebouwtjes, bevindt zich een in terracotta uitgevoerde gevelsteen met daarop de tekst *Vita Brevis (Het leven is kort)* en daaronder een olielampje: symbool van het leven dat geleefd wordt en uitdooft.

Inrit naar het poortgebouwtje van de Nieuwe Begraafplaats Lochem

Hek in Art Deco uit 1931 met de tekst Pax Ex Euntibus en zes brandende en gedoofde fakkels

Schoorvoetend betreed ik, door een kleiner toegangshek, de begraafplaats. Aan de rechterkant bevindt zich een piramide in keien uitgevoerd met daarvoor een waterbron.

Ik word getroffen door de sfeer op deze begraafplaats: een rustplaats met graven in het bos. Aangelegd in een ooit bestaand bosgedeelte met alleen dennen, waarin later bij aanleg van de begraafplaats in 1931 naaldbomen, zoals douglassparren, pijnbomen, tsugas, piceas omosikas, picea abies en abies concolor en vele rododendrons zijn bijgeplant. Met op de hoofdas wederom een pad met aan weerszijden hagen van in mei en juni bloeiende rododendrons, dat eindigt in een rondeel van rododendrons met daarvoor een brede achttiende-eeuwse waterbak van Bentheimer zandsteen. Boven de waterbak een stenen plaquette met de woorden: *Keert stof tot stof. De ziel derft d'Eeuwigheid A.C.W. Staring.*

Rechte of formele hoofdas met aan het eind het rondeel

Het rondeel van rododendrons en waterbak met daarboven de plaquette met opschrift

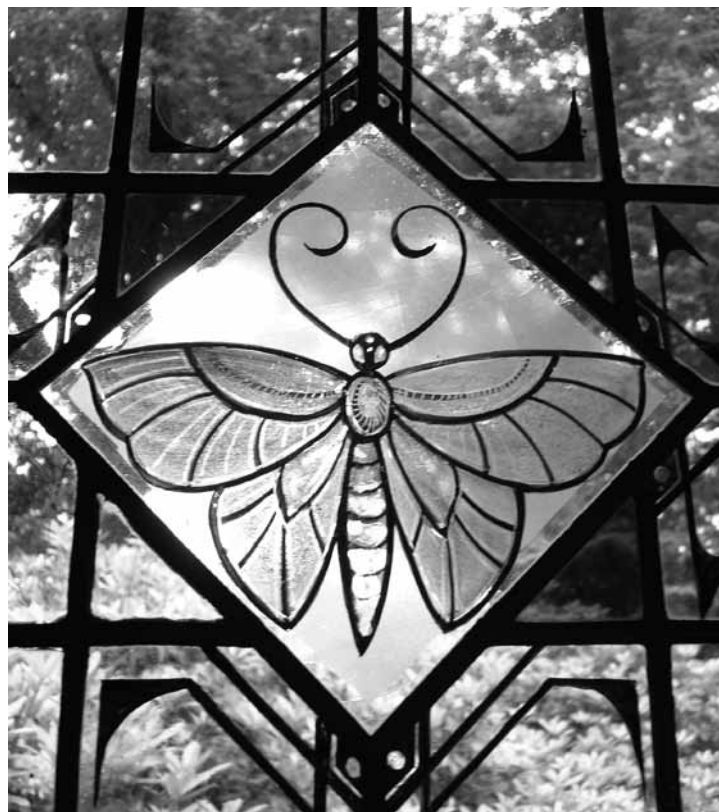
Als je op de hoofdas loopt lijkt het net of je een wandelpark betreedt, omdat je de graven nauwelijks ziet liggen. Het verkeerslawaai is hier verstomd, alleen de vogels fluiten. Zo heeft de ontwerper het ook bedoeld. Veel bemoste graven met hier en daar (bloeiende) rododendrons op het oudste, rechter gedeelte en bloemen en andere eerbewijzen op de recentere graven.

Op de terugtocht ontwaar ik in de aula van het poortgebouwtje, daarop geattendeerd door de begraafplaatsbeheerder, de vier glas-in-lood ramen vol met gebrandschilderde rouw- en grafsymbolen :

1. De zandloper als symbool dat het leven eindig is. De omkeerbaarheid van de zandloper, die in de christelijke traditie gezien wordt als het nieuwe leven na de opstanding.

2. Het kruis in een stralenkrans, dat de dag van de wederopstanding symboliseert.
3. Een glas-in-lood raam met een vlinder.
De vlinder heeft meerdere symbolische betekenissen, zowel algemene als christelijke.
Als algemeen symbool staat de vlinder voor de kortstondigheid van het leven. Dit vanwege zijn teerheid en korte levensduur. Voor christenen is de dood een overgang naar een beter leven. Bij het sterven ontstijgt de ziel van de mens haar stoffelijk omhulsel, zoals een vlinder haar pop. De drie stadia die een vlinder doorloopt (eitje, rups, vlinder), symboliseren het leven, de dood en de opstanding.
4. In eigen staart bijtende slang (ouroboros) met in het midden een achtpuntige geboortester, die de oneindige kringloop van het leven voorstelt.

En aan de onderkant van deze ramen: een oog gevat in de vorm van een ruit als symbool van het Alziende Oog van God, dat waakt over de mensheid, en in de bovenlichten van twee deuren de vierpuntige geboortester, in de oudheid het symbool van welden en gezondheid. Deze glas-in-loodramen, in Art Deco, zijn waarschijnlijk ontworpen door iemand die de grafsymboliek heel goed kende en de begraafplaats als “Gesamtkunstwerk”, dat wil zeggen als eenheid van parkarchitectuur en architectuur, ontworpen of bedoeld heeft.

Het glas-in-loodraam met gebrandschilderde vlinder als symbool van de kortstondigheid van het leven en zijn drie fasen

Voorgeschiedenis

Aanleiding tot het stichten van een Nieuwe Begraafplaats was het feit dat de Oude Begraafplaats aan de Zutphenseweg binnen enkele jaren geen ruimte tot begraven meer zou bieden.

Nieuwsgierig als ik ben vroeg ik me af: ‘Wie heeft deze mooie begraafplaats ontworpen en aangelegd?’ Naspeuringen in het archief van de gemeente Lochem laten zien, dat in de raadsvergadering van 30 januari 1929 *zonder hoofdelijke stemming is besloten tot de aanleg van een nieuwe begraafplaats op een aan de gemeente toebehorend terrein, gelegen langs den Zutphenseweg, kadastraal bekend gemeente Lochem sectie D nr. 617, 618, 619 en 620, overeenkomstig het plan ontworpen door den tuinarchitect Poortman te Diepenheim en voorts aan Burgemeester en wethouders een crediet te verlenen voor de uitvoering van het plan tot een bedrag van f 5000,00.*

Verder vermelden de notulen van dezelfde raadsvergadering van 30 januari 1929 dat de heer Poortman ook advies heeft uitgebracht over een spreekkapel. Hierover zal nog in een besloten vergadering beslist worden.

In een brief van B&W gericht aan de Commissaris der Koningin van Gelderland, werd het raadsbesluit d.d. 30 januari 1929 inzake het aanleggen van een nieuwe begraafplaats aan de Zutphenseweg medegegeeld. Verzocht werd om twee uitwegen, als op- en afrit te maken ter breedte van achttien meter, met als doel het voorkomen van verkeershinder voor het verkeer van de begraafplaats naar de Rijksweg. Men kreeg hiervoor toestemming op 8 augustus 1929.

Archiefonderzoek brengt me vervolgens naar de Wageningen University (WUR).

Daar tref ik in het Kasboek van Hugo A.C. Poortman d.d. 12 januari 1929 de volgende rekening voor Burgemeester en Wethouders van Lochem aan:

12 Januari bezoek (bespreking en terrein bezien begraafplaats nabij de Luchte. Verzocht werd advies voor plan van de gemeentearchitect. Kosten auto f 7,50

28 Januari gezonden aan Burgemeester een ontwerp op basis van plan gemeentearchitect met uitvoerige memorie en toelichting (later vernomen dat dit ontwerp ongewijzigd is aangenomen) f 200,-

14 Mei 1929 Op verzoek van gemeente architect Wessel bezoek aan begraafplaats halve dag en auto heen/ terug f 7,50. Later nog een bezoek langskomende f 7,50.

Opgeteld een bedrag van f 222,50. Poortman heeft aangetekend dat dit bedrag betaald is op 21 augustus 1930.

We kunnen nu concluderen dat, voordat de Gemeenteraad van Lochem heeft besloten een Nieuwe Begraafplaats aan te leggen, Poortman is gevraagd een ontwerpplan voor deze begraafplaats en memorie van toelichting te maken. Deze werden vervolgens door de toen 71-jarige Poortman op 28 januari 1929 naar de burgemeester verstuurd. Daarna werden het ontwerpplan en memorie door de Raad op 30 januari 1929 goedgekeurd.

Zoekgeraakt ontwerpplan van Poortman

Het ontwerpplan bevond zich niet op de WUR. Naspeuringen in het archief van de gemeente Lochem hebben ook niets opgeleverd. Ook de begraafplaatsbeheerder, de heer A. Baarssen, heeft het ontwerpplan van Poortman niet in zijn bezit. Het persoonlijke archief van gemeentearchitect Wessel bood evenmin uitkomst. We zullen het dus moeten doen met de informatie die Poortman in zijn brieven aan B&W aan ons naliet en verdere informatie uit het Gemeentearchief Lochem 1929-1967, die ons stapsgewijs de aanleg en ontwikkeling van de begraafplaats laat zien.

Op 6 april 1929 beklagt Poortman zich in een brief die gericht is aan *Heeren Burgemeester en Wethouders der Gemeente Lochem*:

WelEdelachtbare Heeren

28 Januari had ik het voorrecht U te mogen zenden een van mijn gevraagd advies en ontwerp voor een nieuw aan te leggen Algemeene Begraafplaats nabij de Uitspanning "de Luchte".

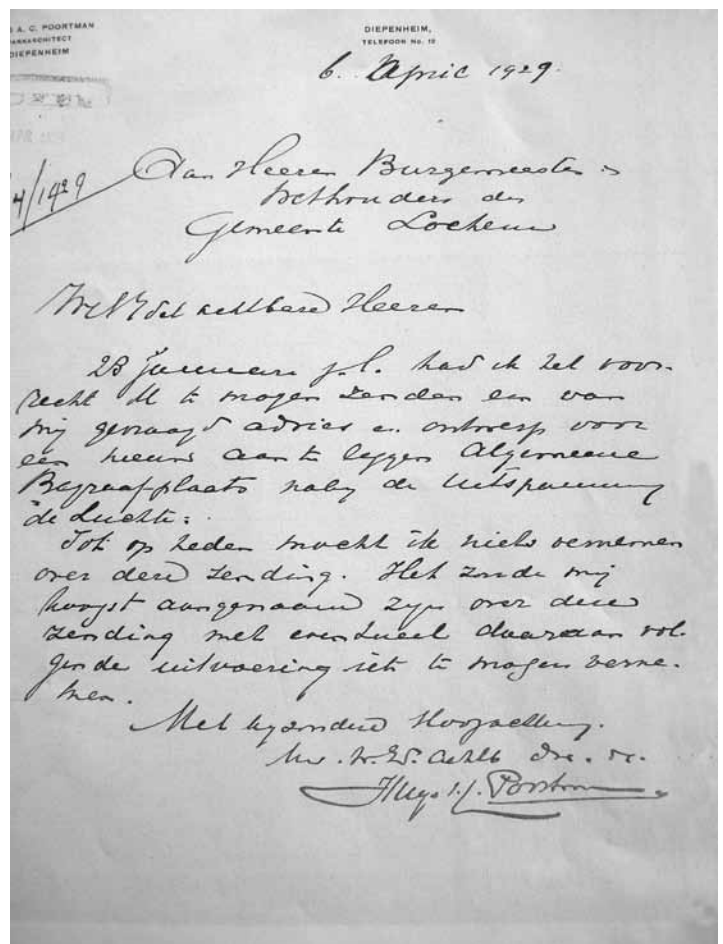
Tot op heden mocht ik niets vernemen over deze zending. Het zoude mij hoogst aange-naam zijn over deze zending met eventueel daaraan volgende uitvoering iets te mogen vernemen".

Met bijzondere Hoogachting

Hugo A.C. Poortman

Op 8 april beantwoorden B&W van Lochem zijn brief met de mededeling dat de Raad zich in principe kan verenigen met het door Poortman ontworpen plan van de nieuw aan te leggen begraafplaats, behoudens het aanbrengen van een zogenaamde kapel bij de ingang van de begraafplaats. Verder dat door de langdurige vorstperiode geen voortgang gemaakt kon worden met de plannen en dat de aanbesteding van het grondwerk van een gedeelte van het terrein heeft plaats gehad, waarvan de gunning nog is aangehouden. Het is de bedoeling dat zodra met de werkzaamheden een aanvang is gemaakt, Poortman ten spoedigste hiervan op de hoogte zal worden gesteld. Dit gebeurt op 4 mei 1929. B&W van Lochem hebben de eer Poortman mee te delen dat op een terrein der gemeente Lochem gelegen aan de weg van Warnsveld naar Lochem, kad. Sectie D nr. 620, 619, 618, 617, in overleg met de heer H. Poortman tuinarchitect te Diepenheim, een nieuwe algemene begraafplaats zal worden aangelegd. In verband daarmee worden op het gedeelte, dat voor de eerste toekomst bestemd is voor de aanleg van paden en graven, dennen geveld. Dit ter voldoening aan art. 7, lid 3 van de Boschwet.

Een jaar later op 22 augustus 1930 schrijft Hugo Poortman, parkarchitect Diepenheim met telefoon no. 12, aan B&W van Lochem het volgende:

Handschrift met handtekening van Hugo A.C. Poortman

Weledelachtbare Heeren

In goede orde ontving ik door tusschenkomst van de Ontvanger uwer Gemeente het bedrag van mijn Honorarium ter zake van de adviezen gegeven ten behoeve van den Aanleg der Nieuwe begraafplaats nabij de "Luchte".

Het is zeer zeker in mijn langjarige praktijk zelden voorgekomen dat ik bij het geven van adviezen zoo weinig in aanraking ben gekomen met opdrachtgevers als nu bij den aanleg van genoemde Begraafplaats voor Lochem.

Zoo gaarne had ik meer details gegeven indien men dit gewenscht had of dit had te kennen gegeven.

Vermoedelijk heeft dezen wensch dan niet bestaan.

*Ik moge Uw College alsnog mededeelen dat, wanneer dit mocht worden gewenscht of wanneer er alsnog ten opzichte van de verdere afwerking van genoemde begraafplaats moeilijkheden zich mochten voordoen waarbij ik zoude kunnen hulp verleen, ik daartoe zeer gaarne bereid ben **slechts** tegen vergoeding van reiskosten.*

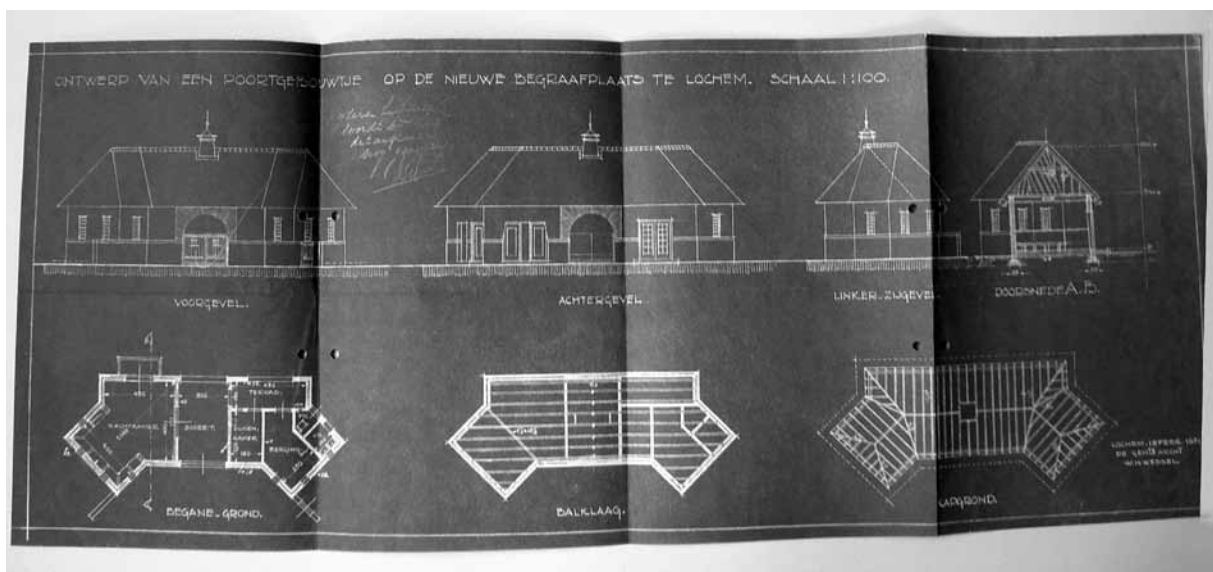
De ligging toch van het terrein en de verdere omstandigheden dezer aanleg betreffende zijn zoo bijzonder gunstig en bieden zoovele mogelijkheden tot het verkrijgen van een aesthetisch landschappelijk geheel dat ik gaarne, waar mogelijk, daartoe zal medewerken.

Kennelijk is er totaal geen samenwerking tussen de directeur der Gemeentewerken de heer W.H. Wessel en Hugo Poortman, die zich daarover beklaagt bij het College van B&W. Zijn passie voor het wetslagen van zijn ontwerpplan is zo groot, dat hij zelfs gratis adviezen wil verstrekken. Het College van B&W reageert op Poortmans brief d.d. 22 augustus 1930 met de mededeling dat de werkzaamheden aan de Nieuwe Algemene Begraafplaats zijn stopgezet met het oog op andere uit te voeren werken. De gratis adviezen worden in dank aanvaard.

Het poortgebouwtje uit 1931

In het gemeentearchief van Lochem vinden we de blauwdruk van het poortgebouwtje in Cottage-stijl dat ontworpen is door de gemeentearchitect Willem Hendrik Wessel d.d. 18 februari 1931. Het Geldersch Genootschap tot bevordering en instandhouding van de Schoonheid van Stad en Land keurt de bouwaanvraag van dit "uitstekende ontwerpje" voor de nieuwe begraafplaats goed. Ook het gemeentebestuur geeft op dezelfde datum zijn fiat voor de bouw van dit ontwerp. Het huidige poortgebouwtje is identiek aan het ontwerp uit 1931.

De heer W.H. Wessel (geboren 9 augustus 1895) was Directeur der Gemeentewerken (gemeentearchitect) van 16 november 1921 tot 1941. Daarna werd hij in Hoorn ook benoemd als gemeentearchitect. Op 15 juli 1941 nam hij afscheid van "Lochem Vooruit", de Vereniging ter bevordering van het Vreemdelingenverkeer (voorloper VVV) en in augustus van de gemeenteraad. Als waardering voor zijn werk hier in Lochem werd door het gemeentebestuur een herinneringssteen in de poort van het poortgebouwtje van de Nieuwe Begraafplaats geplaatst. Ter gelegenheid van het 700-jarig bestaan van de stad Lochem in 1933, ontwierp

*Ontwerp van een Poortgebouwtje op de Nieuwe Begraafplaats te Lochem Schaal 1:100
Lochem – 18 febr. 1931 De gemeentearchitect W.H. Wessel*

Poortgebouwtje achterzijde

De heer W.H. Wessel

Wessel de decors van het stadje “Oud Lochem”. Van zijn hand zijn ook de aanleg van het natuurbad “Stijgoord” en het openluchttheater “De Zandkuil” omstreeks 1935.

Na de oorlogsjaren keerde Wessel vanuit Hoorn weer terug naar zijn oude nest als directeur der Technische Diensten van Lochem. In 1952 ontving hij een Koninklijke onderscheiding. Bij zijn pensionering in 1960, werd hij tot ereburger der stad Lochem benoemd.

Poortmans visie op zijn ontwerpplan van de Nieuwe Begraafplaats

Door een brief die de bijna tevreden Poortman schreef aan de toenmalige Burgemeester van Lochem, de heer R. van Lutervelt, worden we gewaar dat de aanleg van de Nieuwe Begraafplaats in 1931, doch zonder dat hij daarin gekend is, naar zijn ontwerpplan is gerealiseerd. Hierin legt hij zijn visie neer.

*De “Koppel”
14 juli 1932*

Hoog Edelachtbare Heer

Gisteren ben ik eens, bij grote warmte, naar de nieuwe begraafplaats gewandeld en met genoegen heb ik een uurtje zoek gebracht.

Ik weet niet of ik goed doe U te zeggen wat ik er vond en bemerkte.

Toch is het wellicht goed en voor U, als leider der mooie gemeente Lochem, wenschelijk te hooren wat mijn gewaarwordingen op deze nieuwe rustplaats waren.

Laat ik U mogen zeggen dat ik zeer aangenaam verrast was met de verkregen resultaten van het geheel.

*Wat er is verkregen is werkelijk **goed**, al is er wellicht wat **al** te veel genivelleerd doch ook veel goeds en natuurlijks behouden.*

*Wat er geplant werd is **merkwaardig** mooi en goed aangeslagen en gegroeid.*

*De bodem schijnt voor veel boomen en struiken **zeer** geschikt zooals ik destijds reeds, naar ik meen in mijn memorie heb meenen te mogen veronderstellen.*

*Er zal dit najaar of het volgend voorjaar nog hier en daar aanvullend moeten worden bijgeplant en daarna aan den rustplaats **rust** moeten worden gegeven totdat deze begraafplaats voor het gebruik zal worden geopend.*

Enkele waarnemingen van instemmenden aard mocht ik doen.

De “bron” of waterbak naast het entr ehuisje met wachtzaaltje is dunkt mij geen gelukkige verfraaiing van het geheel; de pyramide van steenen boven de betonbak zal in al haar grootte afmetingen een “kleinlichen” indruk maken bij dit goed geconstrueerde waarlijk aan de behoeften voldoende gebouwtje. Iets eenvoudigers, iets minder gezocht en gewilds zoude er meer op zijn plaats zijn geweest.

Dan trof mij ook mijns inziens overbodige zorg die besteed werd aan het uittrekken, uitwieden van grassen en grasjes en groenheidjes.

Het zoude wellicht beter zijn de grassen en onkruidjes buiten de paden te laten groeien en bloeien zooals zij willen en kunnen en hen af en toe met en zeis kortwieken.

*De natuur (het oorspronkelijke grondlandschap met heide) wordt niet bevorderd door de **natuurlijke** groei uit te roeien. In de groene grasjes en opslaglantent komt spoedig genoeg de heide terug.*

Die jaarplanten van groen en gras en onkruid verdwijnen en de heideplant zal haar weg wel vinden en haar terrein wel terug winnen.

De tijd besteed aan het uitwieden van groen kon beter besteed, dunkt mij.

Wellicht deed ik goed een en ander onder Uw aandacht te brengen. Het is geen critiek maar een poging om het overigens zoo uitmuntend geslaagde begraafsterrein zoo mogelijk nog beter, nog landschappelijker te doen worden.

Gaarne zal ik te zijner tijd wanneer dit U gewenscht mocht voorkomen nog eens overkoomen om ter plaatse voor aanvullende beplantingen en eenige aanwijzingen te geven.

U wilt mij zeker wel excuseren dezer mijn ongevraagde beoordelingen ter kennis te hebben gebracht.

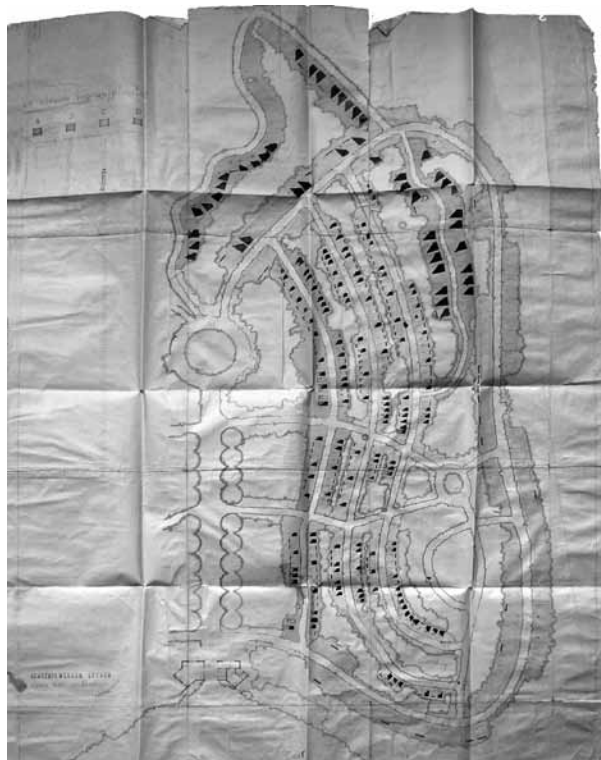
*Met beleefde groeten en
alle Hoogachting
verblijft Hoogedelachtbaren Heer
Hugo A.C. Poortman*

Reconstructie van het ontwerpplan van Poortman

Poortman heeft de realisatie van zijn ontwerpplan in gemengde stijl gezien en was daar tevreden over. We kunnen dus aannemen dat een gedeelte aan de westzijde al was aangelegd. Hij geeft een comment over *het goed geconstrueerde, waarlijk aan de behoeften voldoende gebouwtje.*

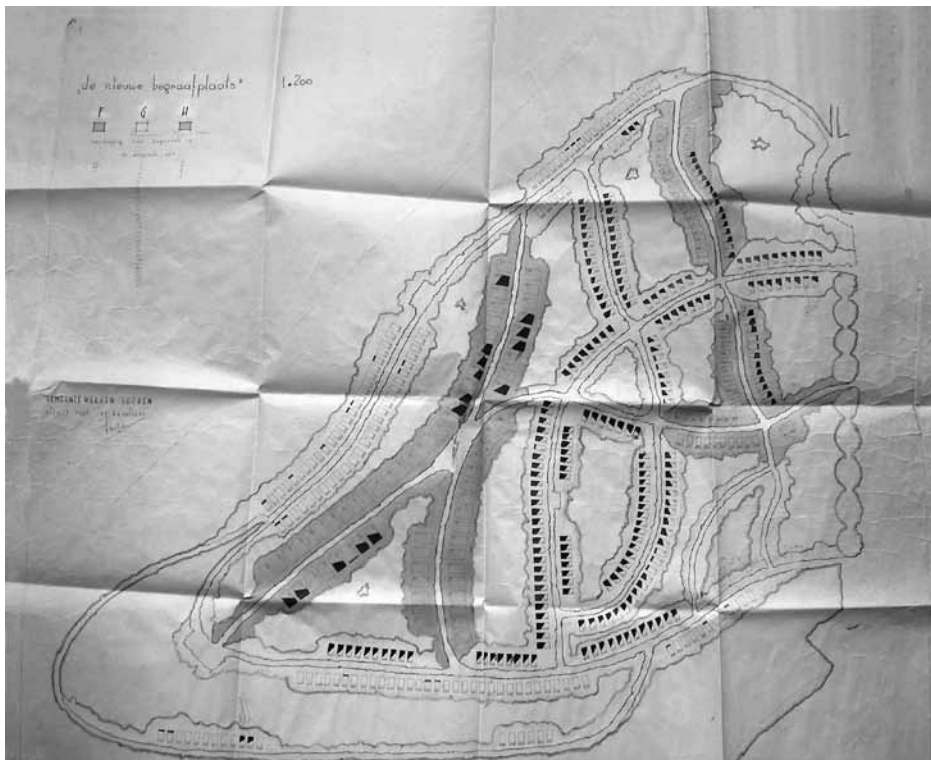
Ik vermeldde reeds dat het oorspronkelijke ontwerpplan van Poortman is zoekgeraakt of vernietigd. Toch geeft, negen jaar later na het bezoek van Poortman in 1932, de westelijke plattegrond van de begraafplaats uit 1941, gemaakt door de gemeentearchitect Hoekstra, een duidelijk beeld hoe het ontwerpplan van Poortman er moet hebben uitgezien. Het eerste wat opvalt is dat het ontwerpplan is vormgegeven in de gedaante van een halve vlinder, waarbij het poortgebouwtje de kop voorstelt, de toegangswegen de voelsprietten met aan de rechte hoofdas (het lijf) twee vleugels.

Poortman heeft goed nagedacht over de graf- en rouwsymboliek van de vlinder, de kortstondigheid van het leven en zijn drie christelijke stadia, leven, dood en opstanding en dit verwerkt in het ontwerpplan. Poortman was immers de zoon van een predikant!

Plattegrond van westzijde Nieuwe Begraafplaats: Gemeentewerken Lochem Dienst 1941 De architect Hoekstra, naar ontwerp van Poortman in vorm van (halve) vlinder

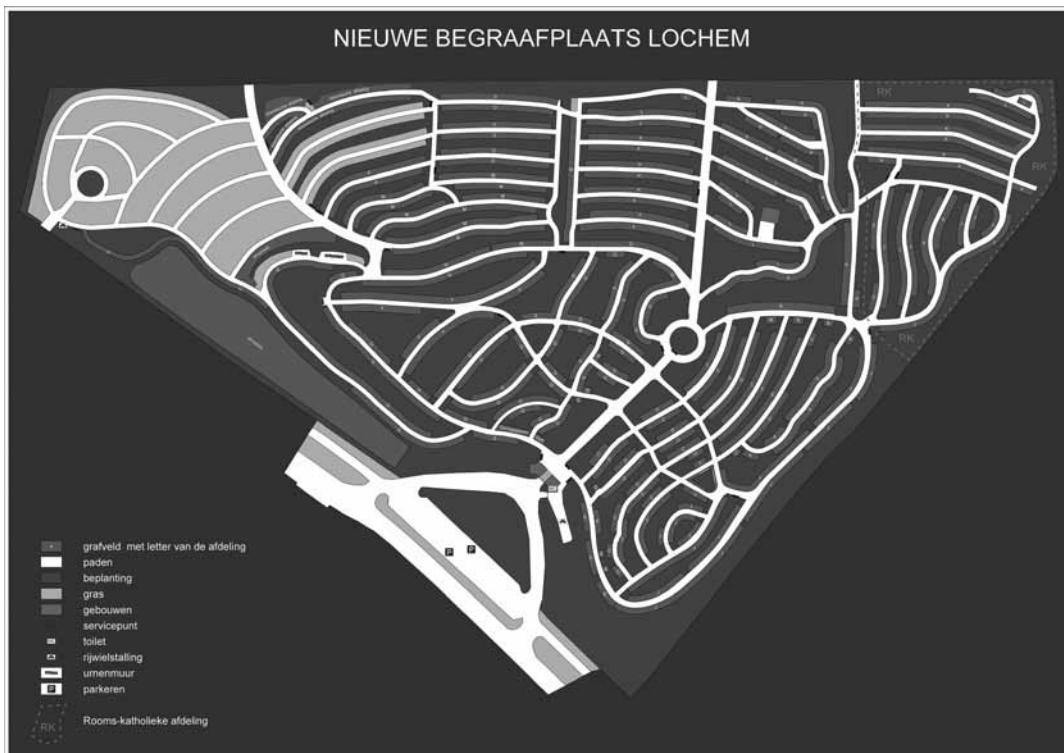
Vier jaar later (1933) creëerde hij voor de begraafplaats te Voorst (Zwolle) een ontwerpplan in de vorm van een pauwenstaart. Poortman hield van symmetrie in zijn ontwerpen en wie schetst mijn verbazing toen op de plattegrond van *Gemeentewerken Lochem Dienst 1945* door de architect Hoekstra de linker helft van de vlinder ontbrak. Op de huidige plattegrond is dit nog goed te zien. Er is een a-symmetrisch gedeelte aan toegevoegd, ook met een gebogen padenstructuur, dat het oorspronkelijke ontwerpplan van Poortman naar mijn mening danig verpest heeft. Waarom vraag je je af? Onkunde, moedwil of noodzaak?

Plattegrond van oostzijde van hoofd-as: Gemeente werken Lochem Dienst 1945 De architect Hoekstra

Was het ontwerpplan van Poortman toen al verdwenen?

Van dezelfde delen van de begraafplaats zijn ook de plattegronden van *Technische Diensten Dienst 1951, bijgewerkt t/m 7 maart 55 en bijgewerkt t/m 58 door de Directeur W.H. Wessel*, in het archief bewaard gebleven. Deze zijn bijna identiek aan die van architect Hoekstra uit 1941 en 1945. Alleen zijn er dan in de vijftiger jaren meer doden begraven en de planning van toekomstige graven ingevuld.

Huidige plattegrond van de Nieuwe Begraafplaats Lochem

Openstelling Nieuwe Begraafplaats 1936

Op 6 maart 1935 werden de beheersverordeningen door de Raad vastgesteld. Het eerste graf werd verkocht op 11 januari 1936. De openstelling was vermoedelijk op 1 januari 1936, zeven jaren na stichting.

Op 13 maart 1952 vroeg de gemeentesecretaris van Doorn in een brief aan de secretaris van Lochem wie de Nieuwe Begraafplaats te Lochem had aangelegd. Het antwoord was W.H. Wessel! Opmerkelijk is dat er niet werd vermeld dat het ging om een aanleg gebaseerd op het ontwerpplan van Poortman. Pronken met anderen veren?

In 1957 werd er een rooms-katholiek gedeelte op de begraafplaats ingericht, omdat op de Oude Begraafplaats aan de Zutphenseweg geen plaats meer was. De begraafplaats bestaat thans uit een algemeen gedeelte, een rooms-katholiek gedeelte en een islamitisch gedeelte. Er zijn gewone graven, urnengraven, oorlogsgraven, kindershofjes en er is een strooiveld en urnenmuur.

De huidige, gepassioneerde begraafplaatsbeheerder A. Baarssen en zijn medewerkers werken in de geest van Poortman.

Het leven en werk van Hugo Poortman (1858-1953)

Hugo Anne Cornelis Poortman, tuinarchitect en plantkundige, werd te Zwolle in 1858 geboren als zoon van een predikant.

Als klein jongetje was hij al zeer geïnteresseerd in planten, tuinen en tuinarchitectuur. Na een vierjarige HBS-opleiding behaalde hij op 21-jarige leeftijd het diploma aan het gerenommeerde Hooger Rijksinstituut voor Tuinbouw in het Belgische Vilvoorde. Één jaar later kwam hij, op voorspraak van voornoemd instituut, als tekenaar in dienst van de internationaal beroemde 'architecte-paysagiste' Edouard André te Parijs. Hij klom snel op als chef de bureau en voerde in die hoedanigheid tal van opdrachten uit. André was een voorstander van geometrische of formele tuinen dicht bij huis, met een aanleg die op geometrische motieven was geïnspireerd, die veel overeenkomst vertoonden met de baroktuinen uit de tijd van Lodewijk XIV, echter ingevuld met eigentijds één- jarig plantmateriaal zoals afrikanen, begonia's, salvia's en ageratum. De parkgedeelten verder van huis werden in de landschapsstijl aangelegd. Een stijl die zich kenmerkt door slingerende paden en wateroevers in een natuurlijk aangelegd park en landschap. De totale aanleg met formele en informele tuin/park- en landschapsgedeeltes, werd door André *le style composite ou mixte* oftewel *gemengde stijl*, genoemd. In opdracht van zijn leermeester en de Franse regering ondernam Poortman in 1882 een weinig succesvolle reis naar het Andesgebergte en Ecuador om zeldzame en onbekende planten te zoeken.

In 1885 keerde Poortman terug naar Nederland, waar hij door toedoen van André de leiding kreeg over de geometrische tuinaanleg van kasteel Weldam te Goor in opdracht van W.C.P.O. graaf van Aldenburg Bentinck. Poortman voldeed zó goed dat hij in 1885 door de graaf werd aangesteld als tuinarchitect en rentmeester. Echter met de vrijheid dat hij als zelfstandig parkarchitect mocht werken. Zodoende kon hij ook eigen opdrachten aannemen. Vanaf 1906 gaf hij ook opdrachten door aan de tuin- en landschapsarchitect Samuel Voorhoeve. Tot 1915 woonde en werkte hij in het rentmeestershuis op Weldam. Na opzegging van zijn baan bij de graaf verhuisde hij, door ziekte, met zijn vrouw Betsy naar Oosterbeek, waar hij alleen als tuin- en landschapsarchitect werkte. Oosterbeek beviel hem echter niet en een jaar later verkasten hij en zijn vrouw weer terug naar Diepenheim. Nu huurde hij echter Huize "Peckedam", dat bij kasteel Nijenhuis hoort. In het huurcontract was opgenomen dat hij de circa twee hectaren grote tuin zou onderhouden.

Portret van Hugo Anne Cornelis Poortman op oudere leeftijd

Werk

Door Poortmans realisatie van de prachtige tuin/parkaanleg op Huis Weldam in de gemengde stijl, naar ontwerp van zijn leermeester André en Poortmans rentmeesterschap aldaar, kreeg hij veel opdrachten van adellijke opdrachtgevers. Zo maakte Poortman ondermeer ontwerpplannen voor de kastelen Twickel in het Overijsselse Delden (1886 en 1907), Amerongen in Amerongen (1887), Het Nijenhuis in Diepenheim (1888), Zypendaal/Gulden Bodem te Arnhem (1890), Zuylenstein in Leersum (1891), De Slangenburg te Doetinchem (1894), “Moyland” bij Kleef in Duitsland (1908-1909), Middachten in De Steeg (1901 en 1926) en Huis Verwolde (1926). Opdrachten die hij ook uitvoerde.

Het ontwerpplan van kasteel Nijenhuis te Diepenheim is het eerste ontwerpplan waarbij de gemengde stijl op één tekening te zien is. Voor de geometrische deeltuinen, die meestal symmetrisch waren, maakte Poortman veel gebruik van taxus en buxus, verwerkt tot hagen en tot vormsnoei, parterre de broderie en berceaux (loofgangen). Rododendrons en hulst plantte hij ook graag. Daarnaast maakte Poortman ook gebruik van rozen, éénjarigen en heesters. De vormgeving van de tuingedeelten bij het huis/kasteel herinnert ons aan de zeventiende-eeuwse baroktuinen in de stijl van Lodewijk XIV.

Het werk bij graaf Aldenburg Bentinck nam meer tijd in beslag dan hij had verwacht. Daarom was zijn oeuvre bij andere opdrachtgevers niet zo groot en deed hij in 1890 slechts éénmaal mee aan een wedstrijd: een ontwerpplan maken voor de Eusebius binnen- en buitensingel, de vormgeving van het Velperplein en de aanleg rondom Musis Sacrum te Arnhem. Hierbij won hij de eerste prijs.

Verder heeft Poortman ook enige parken ontworpen. Voor de herinrichting van park “Sonsbeek” bij Arnhem maakte hij in 1900 plannen, tezamen met zijn collega Leonard Springer, waarbij het grondplan zoveel mogelijk intact werd gelaten. Hun ontwerp werd echter slechts gedeeltelijk uitgevoerd. Poortman was ook geruime tijd adviseur van de plantsoenen van de gemeenten Amersfoort, Arnhem, Delft en Lochem.

Zijn productiviteit en creativiteit in de tuinkunst nemen toe als hij in 1915 weer in Diepenheim, nu op Huize “Peckedam” woont. Ontwerpplannen en realisaties van het landgoed “Amelte” in Gorssel (1915), “Middenburgh” bij Voorburg (1917), maar ook de parken in Amersfoort (1918-1920) kwamen tot stand. De achteruitgaande gezondheid van Poortman was de reden dat hij opdrachten in de buurt aannam en daardoor niet landelijk bekend werd. Ook het feit dat hij geen reclame maakte, kan een oorzaak zijn.

Poortman heeft slechts zes ontwerpplannen voor begraafplaatsen gemaakt: het Kalverbos te Delft (1894), het landgoed Morren te Oosterwolde (1911), twee ontwerpplannen voor de aanleg van de Algemene Begraafplaats aan de Dodenweg te Oud Leusden (Amersfoort 1927 en 1929), één voor de Nieuwe Begraafplaats te Lochem (1929) en die van de Algemene Begraafplaats te Voorst (Zwolle) in 1932. De bewaarde ontwerpplannen van de Algemene Begraafplaats te Oud-Leusden lijken, behalve de symmetrie, niet op die van Lochem. De hoofdopzet van de ontwerpplannen in Oud-Leusden was symmetrisch en het geheel doet klassiek-renaïssancistisch aan. Te ouderwets naar de smaak van de gemeenteraad, die vervolgens het ook

Graven in de bosbegraving te Lochem

in hoofdzaak symmetrische ontwerpplan van de jonge stadsarchitect ir. Tak goedgekeurde. Dit was een zware teleurstelling voor Poortman, die alles in het werk stelde om het voor zijn doen modernere, met grote zekerheid ook symmetrische ontwerpplan in de vorm van een vlinder in Lochem goedgekeurd te krijgen.

Poortman: man met sociaal bewustzijn, initiatiefnemer en bestuurder

Tijdgenoten omschreven Poortman als een heel precies, aristocratisch heerschap, die graag in het gezelschap van adellijke personen vertoefde. Niettemin had hij een sterk sociaal bewustzijn. Zo was hij in zijn vroegere woonplaats Goor, medeoprichter en voorzitter-directeur van de Coöperatieve Boerenleenbank en oprichter/directeur van de zuivelfabriek "Weddehoen". In die hoedanigheid kwam hij krachtig voor de belangen van de boeren op. Tevens was hij in Diepenheim van 1931-1933 gemeenteraadslid en wethouder van de lokale liberale partij "Lijst Poortman".

Ook in zijn vakgebied bekleedde hij tal van bestuursfuncties. Zo was hij van 1922-1928 oprichter en voorzitter van de Bond Nederlandse Tuinarchitecten en hoofdbestuurslid van de Koninklijke Maatschappij voor Tuinbouw- en Plantkunde, lid van de Commissie Opleidingen Landschapsarchitecten en bestuurslid van de Provinciale Overijsselse Schoonheidscommissie.

Concluderend kunnen we stellen dat, ondanks het slechts ten dele uitgevoerde ontwerpplan van Poortman in de vorm van een vlinder, de Nieuwe Begraafplaats van Lochem toch een bijzonder fraaie en unieke bosbegraafplaats blijft. Naast die van Oud-Leusden één van de weinige in Nederland. Immers als men over de paden loopt, ervaart men de onvolkomenheid van het ontwerpplan niet! Wat mij heeft verbaasd- en misschien u ook- is het feit dat er zoveel rouw- en grafsymboliek, zowel in het ontwerpplan van de park- en landschapsarchitectuur, als in de architectuur en ornamentiek verwerkt is. Of de glas-in-loodramen vol symboliek in het poortgebouwtje werkelijk uit het brein van de gemeentearchitect Wessel of uit het brein van Poortman ontsproten zijn, blijft een geheim dat de doden hebben meegenomen in hun graf.

Geraadpleegde bronnen:

Regionaal Archief Zutphen: Archief van de gemeente Lochem (1935-1971): 1.003, inv. nrs.

423,134 en 867

Archief 1.056: persoonlijk archief W.H. Wessel

Archief van de gemeente Lochem: 1.002, inv. nr. 31

Archief WUR, Speciale Collecties, *Kasboek H.A.C. Poortman*

www.rouw-en-grafsymbolen.nl

Zijlstra, B., *Nederlandse Tuinarchitectuur 1850-1940*, pp. 95-101

Jonge de, A.W.J., *Biografisch Woordenboek van Nederland*

Begraafplaats Rusthof Oud-Leusden (Amersfoort)

A. Baarssen, begraafplaatsbeheerder Nieuwe Begraafplaats Lochem

Drs. W.J. Nijenhuis-ten Arve is kunsthistoricus, met als specialiteit de historie van tuinen, parken en landschappen.